

Коли б я знав, що тільки
Одне життя,
Я б легко міг ігнорувати
Його щодня;

Я б легко міг сприймати
Його щодня, –
Коли б я знав, що тільки
Одне життя.

Отже герой, як і сам автор, приречений служити вищим законам, а не тим чи іншим нормам. Такою є метафізика Я. Райніса.

Людину обидва поети розглядають як вершину розвитку людства, однак усвідомлюють її приреченість, глибоко задумуючись над вічними проблемами людського буття, складних взаємин зі світом та іншими людьми. Через осмислення трагічності буття людини вони виходять на передчуття тих фатальних катаклізмів ХХ ст., які приведуть до безсилля особистості перед тотальною рутиною. Послугуючись засобами романтичного символізму, вони намагаються зрозуміти квінтесенцію тих людських взаємин і прагнень, що лежать за буденною видимістю.

Література:

1. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993.
2. Возняк М. Історія української літератури: В 2 томах. – Львів, 1920. – Т. 1.
3. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
5. Українка Леся. Збір. творів: У 12 томах. – К., 1977.
6. Hausmanis V. Raiņa dramaturģija. – R., 1973.
7. Mauriņa Z. Daža pamata motīvi Raiņa mākslā. – R., 1928.
8. Ziedonis A. Jāņa Raiņa reliģiskā filozofija. – R., 1994.

Олена Матушек (Харків)

Іван Франко і Генрик Сенкевич

У другій половині ХІХ ст. українська критика ще не була настільки потужною, щоб миттєво реагувати на нові твори сусідніх літератур. Але українські письменники активно читали в оригіналі польські тексти, обговорювали їх у листуванні, відповідали на них у доступний спосіб, наприклад, писали художні тексти на ту ж тему.

Проблему “Франко і польська література” розглядали Г. Вервес [5], Т. Пачовський, В. Мокрий [13], Г. Грабович [3; 4] та ін. Мета нашої роботи: вивчити

місце роману Г. Сенкевича “Вогнем і мечем” в українському літературному дискурсі кінця XIX – початку XX ст., а також з’ясувати особливості рецепції творів цього польського письменника в українських авторів, у тому числі й І. Франка.

З травня 1883 до березня 1884 року у газеті “Слово” було надруковано роман Г. Сенкевича “Вогнем і мечем”.

Не можна сказати, що історична концепція автора – лише плід його фантазії або продукт польської історіографії. Серед джерел твору Г. Сенкевич називає й “Историю воссоединения Руси” українця П. Куліша [2: 88], у якій автор “негативно оцінив козацькі та селянські повстання як такі, що руйнували культуру, початки української державності, осудив народних і літературних співців козаччини та гайдамаччини, натомість підніс культуртрегерську місію польської та ополяченої української шляхти, міщанства й російської освіченої монархії” [14: 9].

Напевно, першим з українських авторів відреагував на роман “Вогнем і мечем” М. Старицький. 1887 року він написав драму “Богдан Хмельницький” (надрукована через цензурні причини 1897 року), а з 1895 по 1897 рік щорічно з’являються романи російськомовної трилогії “Богдан Хмельницький” (“Перед бурєю”, “Буря”, “Біля пристані”). Авторських свідчень про роман Г. Сенкевича, як передтекст немає, але взагалі-то тексти М. Старицького відрізняються літературністю. Цей автор часто запозичував чужі концепції. Було навіть декілька скандалів. Драму “Богдан Хмельницький” сам автор відносить до оригінальних творів [18: 552], але дуже вже потужно у ній виглядає мотив особистої образи Хмельницького на Чаплинського, що й наштовхує на думку про знайомство автора з романом Г. Сенкевича, де український гетьман здебільшого керується не здоровим глуздом, а бажанням помсти. До цього ж історичного періоду звертається М. Старицький у драмі “Оборона Буші” (1898).

У листопаді 1897 року І. Нечуй-Левицький дописав роман “Князь Єремія Вишневецький”. Уже сама назва твору вказує на його головного героя і відповідно розпочинає полеміку з Г. Сенкевичем. Посилює полемічну інтригу і той факт, що при спробі письменника надрукувати роман у журналі “Киевская старина”, він отримує негативну рецензію польського історика Коризона [12: 503]. Зрозуміло, що на кінець XIX ст. склалися об’єктивні умови для розробки історичних тем в українській літературі. Але сама поява трилогії Г. Сенкевича надавала додаткових імпульсів темі Хмельниччини в українській літературі. І. Нечуй-Левицький у листі до М. Грушевського від 30 червня 1899 року просить адресата “*примостити й надрукувати*” роман “Князь Єремія Вишневецький”. Автор стверджує, що загал більше вивчає історію не з “вчених історичних утворів, а ...з історичних романів і драм” [15: 362]. І. Нечуй-Левицький просить і М. Грушевського написати історичний роман. “Не дурно ж Крашевський, Сенкевич та інші польські повістярі понаписували чимало історичних повістів...” [15: 362]. Останній аргумент наштовхує на думку, що імпульсом для написання його історичних романів стали твори згаданих польських авторів. Прикметно, що часові параметри творів Г. Сенкевича та І. Нечуя-Левицького збігаються (1648–1649).

Головний герой твору – внук Байди Вишневецького Єремія. На думку літературознавця В. Горського, “Вишневецький (у Сенкевича. – О. М.) – фігура не просто ідеалізована, а ідеальна, створена на взірць польських панегіриків і підкреслено протиставлена типу свавільних феодалів” [2: 93]. І. Нечуй-Левицький позбавив його авторської симпатії. Він зробив польського шляхтича центральним персонажем і вибудував його образ за антипанегіричною схемою. Зазвичай героя панегірика показують як нащадка славного роду, пошанувача його традиції. Єремія – перевертень і відступник. Він змінив православну віру на католицьку, хоча його мати (Раїна Могилянка) була рідною сестрою православного митрополита Петра Могили, забув славні традиції роду Вишневецьких, проливаючи козацьку кров. Відмовив автор Єремії і в благородній меті всіх його вчинків. Штучне збільшення мастків, відсутність дипломатичної далекоглядності, бажання земної слави, задоволення власних амбіцій – ось риси, якими наділений герой. Недарма, очевидно, пропущено оповідь про роки навчання Єремії у Львівській єзуїтській колегії, оскільки вони не пішли на розвиток позитивних якостей героя. Єремія дбав передусім про свою особисту славу, а не добробут Польщі. У кінці твору сказано про безславну смерть князя від холери. Дослідник Р. Мішук говорить, що “письменник не відмовляє своєму героєві у військовому хистові, в умінні підпорядкувати свій ратний стан дисципліні” [12: 497]. Але якщо у Сенкевича це польський патріот, що дбає про вітчизну, то у І. Нечуя-Левицького Єремія Вишневецький – жорстока людина, що думає лише про свою кар’єру і славу. І. Нечуй-Левицький добре знав творчість Г. Сенкевича. У листі до Н. Кобринської він згадував його романи “Quo vadis?”, “Сім’я Полянецьких” та два останні твори з трилогії. Щодо “Потопу” та “Пана Володийовського” І. Нечуй-Левицький пише, що їх “можуть читати хіба польські патріоти, таке це все сухе та нежизньове” [15: 365]. У цьому ж листі український письменник відзначив, що талант в Г. Сенкевича більший за талант Ожешкової, але “цей автор чомусь скинувся на північних, норвезьких та північно-руських письменників, а вони для мене холодні...” [15: 365].

Ознаки літературно-критичного дискурсу щодо трилогії Г. Сенкевича можемо вбачати в українській періодиці тільки у зв’язку з іменами В. Антоновича [1] та І. Франка. Вони були дуже добре обізнані і з літературним процесом, і з громадським життям Польщі 70–80 років XIX ст. В. Антонович оцінював твір Г. Сенкевича з погляду українця. Він підходив до його прочитання з вимогою історичного реалізму, вказував на фактичні та логічні помилки у тексті [1].

І. Франко багато і часто писав про польську літературу. Рецензуючи книгу “Korespondencya Józefa Bogdana Zaleskiego”, він відзначив, що “Україна... малювалася в його поезії в зовсім фантастичних нарисах” [19: т. 33: 102]. Принагідно І. Франко вжив паралель з Г. Сенкевичем. Він назвав “малюнок у славній трилогії не менш фантастичним, хоч у противнім, ворожім та ненависнім напрямі” [19: т. 33: 102]. І. Франко перестерігав, що ця риса в прочитанні України обома письменниками може причинити шкоду польській суспільності [19: т. 33: 102]. Суспільних

характеристик щодо трилогії не бракувало. Але нас цікавить більше літературний бік проблеми.

І. Франко також прагнув сказати своє художнє слово про козацько-польські війни середини XVII ст. Він був дуже добре начитаним у темі Хмельниччини. Їй присвячено кілька його праць (“Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах” (1898), “Студії над українськими народними піснями” (1913)). Цю проблему в літературознавстві досить ґрунтовно розробив Г. Вервес [5], Т. Франко [20], А. Каспрук [6]. На жаль, усім дослідникам дещо заважала ідеологема братання українського і російського народів.

У листі до М. Драгоманова І. Франко писав: “Що би Ви сказали на мій план, написати драматичну трилогію про Хмельницького?” [19: т. 49: 377–378]. Він планував назвати драми “Жовті Води”, “Берестечко” і “Смерть Богдана”, де хотів показати засновки і причини війни, відобразити стан і проблеми українського суспільства на 1647 рік, акцентувати на кризі в історії козацтва (битва під Берестечком), показати кінець земного життя гетьмана Б. Хмельницького [20]. До трилогії автор хотів долучити драму “Іван Богун”.

З Прологу відомо, що одним із головних персонажів трилогії мав бути молодий Ярема Вишневецький, а зважаючи на назву, і Богдан Хмельницький. У Г. Сенкевича війна шляхти з козаками є тільки фоном для любовно-пригодницької лінії, відповідно образи Хмельницького і Вишневецького не головні. В І. Франка – перевернута ситуація. Дуже схоже, що ця трилогія мала бути відповіддю Г. Сенкевичу або художнім висловлюванням з приводу козацьких воєн. Вона так і не була написана. Але, на думку Г. Вервеса, свій задум І. Франко озвучив Яну Каспровичу, а той втілював його в драмі “Bunt Napierskiego” (написана 1894, надрукована 1900). Г. Вервес вважав, що “вплив творчих настанов Франка йде по лінії вибору теми, трактування історичних подій і соціальної мотивації вчинків героїв” [5: 332].

Окрім того, М. Старицький у листі до Д. Яворницького від 27 січня 1899 року сповістив адресата про те, що він думає “писати драму із польського повстання проти панів, яке зняв побічний син Владислава IV Костка разом з Богданом...” [18: 589]. М. Старицький не написав драми, але вона претендувала на роль однієї з ланок у літературній вервиці на тему з часів Хмельниччини (Г. Сенкевич–І. Франко–Я. Каспрович–М. Старицький).

Пізніше І. Франко написав поему “На Святоюрській горі” (1900). М. Пархоменко відзначає, що поема розкриває ідейний задум письменника щодо постаті Б. Хмельницького, який є головним героєм поеми [17: 116]. 30 жовтня 1655 року у Львові він провадить розмову з послом від Яна Казимира. Під час розмови гетьман спростовує королівські звинувачення на адресу козаків (“буцім, з нашої провини крові поплила ріка”) [19: т. 3: 86] і вказує на причини війни:

...що терпіли ми знуцання
від панів предовгий час,
що нас хлопами взивали,
канчуками сікли нас,

забирали нашу працю,
зневажали нам жінок,
не пускали нас до церкви,
а гонили у шинок,

що хати палили вбогі
і рубали нам садки,
пан із паном посвариться –
терплять горе козаки [19: т. 3: 86–87].

Автор ввів до поеми притчу про вужа і господаря, які образили одне одного. У кінці твору устами Б. Хмельницького розкрито сенс притчі: вуж – козаки, господар – Польща, але між ними можуть бути встановлені попередні стосунки тільки через 100 або 200 років, коли забудуться старі кривди. Тенденційність поеми полягала в спрямованості на польсько-українські взаємини другої половини ХІХ ст.

Загалом же роман “Вогнем і мечем” мав значний резонанс серед української письменницької еліти. Але своєрідна концепція українсько-польських стосунків, втілених у ньому, не завадила українцям належно поцінувати естетичну вартість інших творів цього письменника. Скажімо, І. Франко, аналізуючи вплив варшавського позитивізму на літературу, говорив, що “він виховав такі великі таланти, як Сенкевич і Прус...” [19: т. 33: 357]. Оповідання Літвosa “Янко музикант”, “Бартко переможець” та “Нариси вугіллям” І. Франко назвав “золотими струнами”, за допомогою яких “розкриваються горизонти справжнього народного життя, всебічно охопленого, старанно досліджуваного і представленого за допомогою всього витонченого апарату сучасного реалізму” [19: т. 27: 70]. Далі І. Франко назвав Г. Сенкевича визначним талантом і тут же натякнув на його відхід від принципів реалізму (маючи на увазі трилогію). Вивчаючи апокрифи з українських рукописів, І. Франко згадав легенду, що лягла в основу назви роману “Quo vadis?” [19: т. 38: 239]. Український дослідник відшукав її літературне втілення в Польщі: “І в новіших європейських літературах подибуються деякі відгуки наших апокрифів. Згадати тут лише славу повість Сенкевича “Quo vadis?” – писав І. Франко [19: т. 38: 239].

“Літературно-науковий вісник” у 1901 році опублікував думку італійського критика професора Антоніо Каваллі, який звинувачував Г. Сенкевича (роман “Quo vadis?”) у плагіаті. На думку італійського вченого, цей роман є більш-менш вдалою переробкою роману відомого італійського поета і белетриста Алессандро Мандзоні (1785–1873) “I promessi sposi” (“Заручені”). І. Франко у “Зауваженні до кореспонденції: “Плагіат (?) Сенкевича” писав, що успіх “Quo vadis?” звернув на нього увагу літературознавців усього світу. Паралелі знаходили і в попередніх творах автора (“Ogniem i mieczem” – “Три мушкетери” Дюма-батька, “Potop” – “Parcival” Вольфрама Ешенбаха). Але, на думку І. Франка, все це “не вменшує дійсної вартості творів Сенкевича, яку треба оцінювати не з якихось більше або менше загальних, випадкових ремінісценцій, а з їх внутрішнього ідейного змісту і їх артистичної композиції” [19: т. 33: 82].

Леся Українка у листі до брата Михайла Косача радить йому, що саме з зарубіжних авторів треба перекладати. До списку, у першу чергу, вона увела й “Szkice węglem” Г. Сенкевича [7: т. 10: 42].

Марко Вовчок (М. Вілінська) читала польську літературу в оригіналах, часто давала свої критичні коментарі до творів (Т. Єжа, К. Юноші, О. Свентоховського та ін.) [8: 34]. Син Богдан згадував її ставлення до творчості Г. Сенкевича. Вона, “віддаючи належне його художньому таланту, скоро його розлюбила через його упереджені нападки на Україну, що доходили, на її думку, просто до смішного, і націоналістичні тенденції взагалі” [10: 25]. Але й після цього письменниця продовжувала стежити за творчістю польського письменника. У листі до сина Богдана (12 грудня 1906) вона цікавиться, “чи не вийшов останній роман Сенкевича?” [9: 310].

Отже, роман Г. Сенкевича про Хмельниччину сколихнув українське письменство й надав нових імпульсів для осмислення козацького минулого і в літературі, і в приватному спілкуванні, і в критичному дискурсі. Українські письменники другої половини XIX – початку XX ст. були добре знайомі з польською літературою (і з Г. Сенкевичем зокрема). Вони високо оцінювали його художній талант, але часом не погоджувалися з художньою концепцією і вступали в діалог текстами.

Література:

1. Антонович В. Польско-русские отношения XVII века в современной польской призме // Киевская старина. – 1885. – № 5.
2. Горский И. Исторический роман Сенкевича. – Москва, 1966.
3. Грабович Г. Грані мітичного в польському й українському романтизмі: образ України в польському й українському романтизмі // До історії української літератури: Дослідження, есеї, полеміка. – К., 2003.
4. Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи // До історії української літератури: Дослідження, есеї, полеміка. – К., 2003.
5. Вервес Г. Иван Франко і питання українсько-польських літературних взаємин. – К., 1957.
6. Каспрук А. Богдан Хмельницький у творчості І. Франка // Радянське літературознавство. – 1978. – № 12.
7. Леся Українка. Збір. творів: У 12 томах. – К., 1978.
8. Марко Вовчок. Статті і дослідження: Збірник наукових праць. – К., 1985.
9. Марко Вовчок. Твори: В 7 томах. – К., 1967. – Т. 7.
10. Маркович Б. Марко Вовчок на Кавказі. – Ставрополь, 1914.
11. Миронюк С. Про українсько-польські взаємини в трилогії М. Старицького “Богдан Хмельницький” // Українське літературознавство. – 1970.
12. Мішук Р. Уроки історії – уроки моральності // Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський. – К., 1991.
13. Mokry W. Polono-ukrainika Teoktysta Paczowskiego // Slavica orietalis. – 1977. – Roczn. 23. – № 4.
14. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш // Куліш П. Твори: В 2 томах. – К., 1994. – Т. 1.

15. Нечуй-Левицький І. Збір. творів: У 10 томах. – К., 1868. – Т. 10.
16. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський. – К., 1991.
17. Пархоменко М. Драматургія Івана Франка. – Львів, 1956.
18. Старицький М. Твори: В 6 томах. – К., 1990. – Т. 6.
19. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
20. Франко Т. Іван Франко про Богдана Хмельницького // Вітчизна. – 1954. – № 4.

Микола Ільницький (Львів)

Поєдинок із собою: проблема двійництва в "Поєдинку" Івана Франка і "Двійнику" Федора Достоєвського

Перегук проблематики в оповіданні Івана Франка "Поєдинок", як і поетичній візії з такою ж назвою (обидва твори датуються 1883 роком), із повістю Федора Достоєвського "Двійник" (1846) настільки прозорий, що видається дивним, чому це досі не привернуло увагу літературознавців, зокрема дослідників творчості українського письменника. Здається, один тільки Г. Грабович у статті "Вождівство і роздвоєння: "валєнродизм Франка", побачив Франків "Поєдинок" у контексті розробки мотиву роздвоєння у європейських літературах і серед його інтерпретацій назвав повість Ф. Достоєвського [2: 105].

Нам видається, що ці два твори є підстави розглядати як певний впровід, пролог, початкову стадію розробки цієї, однієї з магістральних тем у творчості як Ф. Достоєвського, так і І. Франка, що стосовно кожного з них окремо підкреслювали дослідники. "Двійництво – чи не найсвоєрідніша тема Достоєвського", – стверджував Д. Чижевський у статті "До проблеми двійника у Достоєвського", підкреслюючи при цьому, що перший твір, у якому вона порушена, а саме повість "Двійник", опинявся поза увагою дослідників, які вважали цей твір наслідувальним, який "виник під впливом чи то "Шинелі", чи то "Носа" Гоголя, чи західноєвропейських зразків" [16: 360].

У творчості І. Франка мотив розщеплення особистості, двійництва, що веде до поєдинку з самим собою, а відтак і до зради й самогубства внаслідок втрати цілісності індивідуального "я", теж пронизує усю творчість письменника, розгортаючись у розгалужені сюжети його повістей та поем. "Поєдинок" (у прозовому та віршованому варіанті) як підступ до цієї проблеми теж залишалися на маргінесі літературознавчих досліджень.

Підхід до мотивів двійництва та роздвоєності у всій складності закладеної у ньому проблематики не був можливий у літературознавстві за радянського часу, яке було скероване в одну площину, а саме на виявлення класових антагонізмів поза